

Suomen teollisuustyöväestön työvaatteista

Vanhempina aikoina ei tehtaissa ja konepajoissa työskentelevien työvaatetus juuri poikennut heidän muusta vaatetuksestaan, eikä ihmekään, sillä varsin useissa tapauksissa työvaatteina käytettiin aikansa palvelleita juhla- tai pyhävaatteita, jotka oli alennettu arki- ja työasuksi. Myös työvaatteiden funktio ja käyttö oli ennen toisenlainen kuin nykyään: kun nykyisin tehdastyöläinen käyttää työvaatettaan — olipa se haalari, työtakki tai mikä muu tahansa — 8 tuntia päivässä ja vaihtaa työn päätyttyä päälle vaatteet, joissa mikään yksityiskohta ei paljasta hänen ammattiaan, käytettiin työvaatteita vielä vuosisadan ensi kymmenillä sekä työssä, työmatkalla että yleensä myös illalla kotona. Työpuku oli siis ennen paljolti sama kuin arkipuku; tavallisesti vain kovin likaista työtä tekevät vaihtoivat kotona toiset vaatteet päälleen.

Pääpiirteissään työvaatetus ja siinä tapahtuneet muutokset ovat teollisuuden eri aloilla olleet samanlaisia. Kun työolosuhteet kuitenkin vaihtelevat teollisuusaloittain ja jo yhteenkin teollisuuden haaraan sisältyy työvaihteita, joissa olosuhteet ovat täysin toisistaan poikkeavia, on selvää, että työpuvun yksityiskohdissa esiintyy työaloittain variaatioita. Työvaatteiden määrän ja laadun ovat siis ensi kädessä ratkaisseet vallitsevat työolosuhteet: tehdassalin, verstaan tai pajan lämpötila, kosteus tai vetoisuus, ulkotyö, seisomatyö, sulan raudan, happojen tai veden jatkuva käsittely yms. seikat.

Käsillä oleva artikkeli perustuu Turun yliopiston kansatieteen laitoksessa kerättyyn laajaan teollisuustyöväestön työ- ja elämänoloja käsittelevään haastatteluaineistoon.¹ Primaarin tutkimusaineiston muodostavat

¹ Koska esitys pohjautuu Turun yliopiston kansatieteen laitoksessa olevaan julkaisemattomaan haastatteluaineistoon, on tekstissä käytetty nootitusta vain silloin, kun on puhe detaljista, esimerkiksi tms. tai kun viitataan aineiston pohjalta laadittuihin erillisiin tutkimuksiin (laudatur- ja lis.työt) tai muuhun kirjallisuuteen. Primaariin tutkimusaineistoon on luettava myös valokuva-aineisto, joka vaatetusta tutkittaessa muodostaa vankan ”todistusaineiston”.

työalat ovat tekstiili-, paperi-, lasi- ja metalliteollisuus. Jonkin verran aineistoa on ollut käytettävissä myös nahka-, kenkä- ja tupakkateollisuuden piiristä. Näillä teollisuudenaloilla työ tapahtuu pääasiassa sisätiloissa, vaikka esim. paperi- ja konepajateollisuudessa on paljon myös ulkoilmasa tai kylmissä verstaissa tehtäviä töitä. Esitys on kuitenkin pääosiltaan pyritty keskittämään sisätiloissa työskentelevien vaatetukseen. Ulkotöissähän vaatetus määräytyy enemmän sääolosuhteiden kuin työn laadun mukaan.

Koska tutkimuksen perusaineiston muodostaa 1960-luvulta lähtien kerätty muistitietoaineisto, ei sen pohjalta päästä ajallisesti paljon vuosisadan vaihdetta taemmaksi. Vanhempia aikoja on mahdollisuuksien mukaan pyritty valottamaan kirjallisen aineiston perusteella. Työvaatetusta on meillä kuitenkin tutkittu varsin vähän, eikä tämänkaltaiseen esityksen syventämiseen ole kovin paljon ollut mahdollisuuksia.

Miehen työpuku

Työpuku viime vuosisadan jälkipuoliskolla ja 1900-luvun alkupuolella

Miespuolisen tehdastyöläisen työasuna on vanhempina aikoina ollut vanhaksi ja huonoksi käynyt pyhäpuku: suorat sarkahousut ja sarkainen pikkutakki sekä kaulukseton työpaita joko flanelia tai pumpulikangasta. Usein asuun kuului myös liivit. Ainakin jo viime vuosisadan lopulla käyttivät miehet vanhan pyhäpuvun rinnalla työvaatteina suoraa, tavallisesti sinisiä molskihousuja sekä aivinakankaasta valmistettua erityistä työpuseroa, joka malliltaan muistutti paljon paitaa tai lyhentynyttä mekkoa. Se oli yleensä pään yli vedettävä, edestä puolitiehen auki leikattu ja kiinni napitettava, mutta esiintyi myös edestä alas asti auki olevaa mallia. Vaatetta käytettiin joko housujen päällä tai sisällä. Kuten työpaita oli työpuserokin kaulukseton, vain kapealla kanttauksella varustettu vaate. Hihat olivat väljätköt ja hihansuissa oli niin ikään napilla kiinnitettävä liitinki. Pusero saattoi olla malliltaan myös vyötäröltä solkien avulla tiukattava, niin että se laskeutui väljästi vyötärölle. Pään yli vedettävä työpaita tai -pusero (*bussarong*) on ollut käytössä työväestön keskuudessa myös Ruotsissa, missä sitä on jo 1700-luvulla voitu ostaa valmiina merimiespuodeista. Puhheena oleva vaatekappale on nimittäin ollut tyypillinen merimiesten vaate, jonka nämä itse valmistivat purjekankaasta. Tällaisia puseroita huutokaupattiin Skeppsholmenilla, ja jälleenmyyjät kaupittelivat niitä edelleen

Miehen työpaita viime vuosisadan jälkipuoliskolla ja 1900-luvun alkupuolella oli kaulukseton, pään yli vedettävä pumpuli- tai flanellipaita. (TYKKL valok. 21165, Valkeala).

omissa liikkeissään. Näin tästä merimiespaidasta, joka on varsinaisen työ-puseron edeltäjä, tuli Ruotsissa ammattitaidottoman työväestön työvaate. Tällä joukolla eivät työvaatteet kuuluneet palkkaan, kuten joillakin käsi-työläisryhmillä, joilla työvaatetukseen sen vuoksi liittyi tiettyjä ammatti-traditioita. Mainittakoon, että ruotsalaisen työläisen vaatetus pohjautui 1800-luvulla muutenkin merimiesten vaatteisiin: 1700-luvulla näet merimiehet olivat erottautuneet muista työläisryhmistä pitkine housuineen ja

Pasilan konepajan seppä 1900-luvun alussa päällään kaulukseton työpusero, esiliina ja vengamallinen lippalakki. (TYKL valok. 16650).

lyhyine jakkuineen, jotka sitten Ruotsissa, kuten meilläkin, tulivat yleisiksi kaikkien muidenkin työläisten vaatetuksena.²

Ns. *jätkänpusero*, joka myöhemmin aikoina yleistyi kaikenlaisissa ul-

² Nylén 1967, s. 112—113; Hazelius-Berg 1943, s. 257. Myös suomen sana *pusero* on ruotsalainen laina (sanasta *bussarong*). Sana on Skandinaviaan kulkeutunut Saksan ja Hollannin kautta ranskan kielestä, missä *bourgeron* tänäkin päivänä tarkoittaa nimenomaan työmiehen tai sotilaan puseroa. (Suomen kielen etymologinen sanakirja III. Öhmann 1950, s. 132—133.) Bussarong-tyyppinen työpusero on ollut Suomessa myös kalastajien työvaatteena. (Vrt. Lönnqvist 1947, 154.)

Pasilan konepajan miehiä v. 1904. Kaulukseton työpusero oli edestä joko puolitiehen tai alas asti auki leikattu ja kiinni napitettava. Puseroa pidettiin joko housujen päällä tai sisällä. Työpuseron kanssa rinnan oli käytössä vanha sarkatakki. (TYKL valok. 16619).

kotöissä, tuli muistitiedon mukaan uitto- ja metsätöissä käyttöön vuosisadan vaihteen molemmin puolin. Jätkänpusero on lyhyt, vyötärölle ulottuva ja edestä napeilla tai myöhemmin vetoketjulla suljettava. Puserossa on pystyyn nostettava kaulus ja rintataskut.³ Tehdastyöväestön piirissä tällainen pusero näyttää valokuva-aineistosta päätellen tulleen käyttöön vasta 1920-luvulla. Se ei ilmeisesti saavuttanut erikoisen suurta suosiota, sillä sen rinnalla esiintyi etenkin vanhemmilla työntekijöillä vielä pitkään edellä kuvatun kaltaista kauluksetonta työpuseroa. Myös pikkutakkia on osa työntekijöistä käyttänyt vuosikymmenestä toiseen, ja haalarien yleistyessä on työpuseron käyttö jäänyt vähempään.⁴

Tutkimusaineisto ei anna mahdollisuuksia päätellä, ratkaisivatko työolosuhteet valinnan näiden kahden vanhempana aikana käytetyn työasun (kulunut sarkapuku liiveineen ja pikkutakkeineen tai housut ja työpusero)

³ Talve 1961, s. 283; Eenilä 1967, s. 181.

⁴ Vrt. esim. TYKL valok. 16616, 16633, 16634 Helsinki, 21159 Kuusankoski, 4144 Korkeakoski.

Pasilan konepajan miehiä 1900-luvun alussa. Suorat housut, työpusero tai sarkatakki, nahkasaappaat sekä päähineenä lippalakki (vega- tai lätsätyyppinen) muodostivat miehen työasun. (TYKL valok. 16623).

välillä vai oliko valinta vain riippuvainen käyttäjänsä mieltymyksestä. 1900-luvun ensi kymmenillä työpusero ja *sinni-* l. *nahki-* l. molskihousut (talvella käytettiin myös sarkahousuja) näyttävät haastatteluaineiston mukaan yleistyneen vanhan pyhäpuvun kustannuksella, kun ne viime vuosisadan lopulla ja tämän vuosisadan alkuvuosina olivat jokseenkin yhtä yleisesti käytettyjä.

Vaatetuksen detaljeissa esiintyi tietysti vaihtelua työaloittain. Niinpä kesäaikaan ja talvellakin esim. paperisalin ja lasitehtaan lämpimissä tiloissa käytettiin työpaitana paljon mustaa tai muun väristä lyhythihaista triko- tai pumpulipaitaa ja sen päällä mahdollisesti liivejä,⁵ mutta oli töitä, esim. konepajassa, joissa ei paitahihassillaan oltu kovimmallakaan helteellä.⁶ Talvisaikaan vaatetta lisättiin tarpeen mukaan. Työvaatteiden materiaali saattoi olla joillakin tehdaspaikkakunnilla aivan omansa, muualla

⁵ Esim. Nurmi 1968, s. 96; TYKL 888, s. 38, Kemi; TYKL 779, s. 234, Mänttä; TYKL 664, s. 60, 185, Perniö; TYKL valok. 6241 Pori, 16308, 16315 Mänttä.

⁶ TYKL 667, s. 203, Varkaus.

yleisesti käytetyistä kangaslaaduista poikkeava. Esim. Vaasan puuvilla-tehtaassa miesten työhousujen materiaalina oli jokseenkin yksinomaisesti sametti, jota tehtaassa valmistettiin ja jota työläiset sen vuoksi saivat ostaa edullisesti. Samettitakkikin kuului monilla työasuun.⁷ Paperityöläiset taas valmistivat paljon erityisesti kylmän ajan vaatteita ns. *koneviltistä*, jota käytettiin paperikoneessa paperimassan välissä. Tätä huopakangasta tehtaalaiset saivat käytettynä halvalla; se värjättiin ja siitä valmistettiin monenlaisia vaatteita, mm. housuja ja takkeja miesten työvaatteiksi.⁸

Eräillä työaloilla on ollut käytössä myös vanha kansanomaisen mekkotyypinen työvaate. Tällaisen vaateen käytön ovat määränneet vallitsevat työolosuhteet, etupäässä työpaikan korkea lämpötila. Pitkää paitaa tai mekkoa ovat Suomessa käyttäneet rauta- ja lasiruukkien sepät ja puhaltajat apulaisineen. Mekkotyyppinen työvaate on ollut käytössä myös uittotöissä niiden alkuvaiheissa.⁹ Lasitehtaissa on mekko vaihtunut esiliinaan, joissakin tehtaissa on käytetty myös edestä pitkää *förkkelipaitaa*.¹⁰ Rautaruukkien sepät eivät juuri näytä pitkää paitaa käyttäneen enää tämän vuosisadan puolella. Jotkut vanhat työntekijät kertovat kuulleensa seppien ennen käyttäneen pitkiä paitoja, joissa erään tiedon mukaan nukkuivat yölläkin.¹¹ Ruotsissa pitkä paita on säilynyt käytössä ainakin Ramnäsin ruukissa Västmanlandissa aina meidän päiviimme asti, eli niin kauan kuin vanha lancashiremenetelmä raudanvalmistuksessa on ollut käytössä; vanhoissa sulatoissa vallitsevissa työolosuhteissa muunlaista vaateetusta ei näet ollut mahdollista käyttää. Aikaisemmin tällainen sepänpaita oli pella-vainen tai rohtiminen, myöhemmin tuli materiaalina käyttöön puuvillakangas.¹²

Esiliina

Esiliina on monilla työaloilla kuulunut osana miehen työpukuun. Esim. rautaruukkien sepät ovat pukunsa suojana käyttäneet nahkaesiliinaa, joka

⁷ TYKL 655, s. 26, 43, 52, 64, Vaasa.

⁸ Esim. TYKL 840, s. 16, Kuusankoski; TYKL 920, s. 56, Stockfors.

⁹ Talve 1969, s. 36.

¹⁰ Nurmi 1968, s. 96.

¹¹ TYKL 664, s. 60, 88, Perniö; TYKL 717, s. 79, Turku.

¹² Bursell 1974, s. 98–99

suojasi muita vaatteita lentäviltä kipinöiltä ja sulalta raudalta.¹³ Levysepät ovat käyttäneet myös raavelikankaista (pellavaista tai rohtimista) esiliinaa.¹⁴ Esiliina on joskus ollut muodoltaan niin lähellä paitaa, että niiden käyttö on voinut olla rinnasteista. Edellä on jo mainittu joissakin lasitehtaissa käytetty förkkelipaita. Turkulaisessa konepajassa mainitaan suoja-pukuna käytetyn pitkiä paitoja tai esiliinoja, jotka vyötäröltä tiukattiin. Tällaisia *kerstuukeja* (lounaismurteiden nimitys esiliinasta¹⁵) käytettiin ennen haalareiden käyttöönottoa, mutta niiden materiaalista ei ole tietoja.¹⁶ Lasihomoissa työntekijät tavallisesti pitivät yllään paidan ja housujen lisäksi pitkää kankaista tai joskus nahkaista esiliinaa. Myös ikkunalasinpuhaltajien ja heidän apulaistensa työpukuun on kuulunut esiliina l. *hikiliina*, johon kuivattiin hikiset ja märät kädet. Tähän tarkoitukseen käytetty esiliina on ollut ohutta, tavallisesti sinistä kangasta.¹⁷ Nahasta tai kankaasta valmistettu esiliina on kuulunut myös jalkinetyöntekijöiden työasuun.¹⁸ Myös nahkatehtaissa joutuivat märkerverstaalla työskentelevät käyttämään omien vaatteidensa suojana vedenpitävää nahkaesiliinaa.¹⁹ Kutoma-teollisuudessa taas värjääjien työ oli niin paljon vaatteita tahraavaa, että työasuun kuului aina jonkinlainen esiliina. Värjärien esiliina ei ainakaan yleisesti liene ollut nahkaa. Esim. Vaasan puuvillatehtaassa se oli peitekankaasta valmistettu, ja värjärit saivat niitä tehtaalta ilmaiseksi. Myös Hämeenlinnan Verkatehtaassa värjärien esiliinana on ollut jonkinlainen kangas.²⁰ Taaplaajien mainitaan Pateniemen sahalla Oulussa saaneen työnantajaltaan nahkaesiliinat vaatteidensa suojaksi.²¹

Nahkaesiliina osana miehen työasua ei luonnollisestikaan ole yksin teollisuuden piiriin rajoittuva ilmiö. Nahkaesiliina on totuttu liittämään suutarin työasuun, mutta muutkin käsityöläiset, lähinnä nahkurit ja maasepät, ovat sitä käyttäneet. Esiliina on paikoin kuulunut myös kalastajien työasuun. Miesten käyttämä nahkaesiliina, joka länsieurooppalaisten ammattilaisten suoja-pukuna tunnetaan jo keskiajalta, kotiutui käsityöläisten

¹³ TYKL 658, s. 144, Pori; TYKL 660, s. 13 Karkkila, TYKL 664, s. 60, Perniö; TYKL 718, s. 21, 53, Billnäs.

¹⁴ TYKL 664, s. 185, Perniö.

¹⁵ Vuorela 1975, s. 562; Lönnrot 1958.

¹⁶ TYKL 717, s. 79, 128, Turku.

¹⁷ Nurmi 1968, s. 95–96.

¹⁸ Aaltosen kenkätehdas Oy 1889–1939, s. 102–104, 107–109, 112.

¹⁹ Sappinen 1974, s. 37.

²⁰ TYKL 655, s. 74, Vaasa; TYKL 640, s. 70, Hämeenlinna.

²¹ TYKL 837, s. 19, Oulu.

välityksellä Pohjoismaihin 1500-luvulla.²² Ruotsissa nahkaesiliina on maan eteläosaa lukuun ottamatta kuulunut myös talonpojan arkipukuun, monin paikoin aina 1900-luvun alkuun saakka,²³ saattoipa esiliinan muoto tai koko olla sosiaalisen asemankin merkinä.²⁴

Haalarit ja pussihousut

Varsinaisen suojaavun, työhaalarin, yleistymisen merkitsi joillakin työaloilla työvaatetuksen joltistakin yhdenmukaistumista ja samalla aikaisemman ”työvaatemuodin” romuttumista. Haalarit, jotka väriältään yleensä ovat olleet siniset, yleistyivät ennen kaikkea miesvaltaisilla työaloilla. Vaatteena haalarit sekä suojaavat muita vaatteita liialta että myös lämmitävät, sillä kangas on tiivistä ja paksuhkoa. Tutkituista teollisuudenaloista haalarit ovat parhaiten soveltuneet konepajatyöläisille. Tekstiiliteollisuus taas on varsin naisvaltaista, eivätkä haalarit toisaalta olekaan paras mahdollinen työvaate lämpimissä kutomoissa sen paremmin kuin paperisaleisakaan, joissa lämpötila kohoaa joskus jopa 40 C°:seen. Paperiteollisuuden piirissä haalareita ovat lähinnä käyttäneet erilaiset mekaanikot ja huoltomiehet sekä ulkotöissä työskentelevät.²⁵ Tekstiilityöläisistä haalaria ovat käyttäneet, samoin kuin paperiteollisuudessa, erilaisia koneenkorjaustöitä tekevät, kuten laitosmiehet, verstastyöläiset jne., sekä pesula- ja värjäämötyöntekijät, joiden työ on erittäin märkää ja likaista.²⁶ Vaikka konepajoilla haalarit suojaavana vaatekappaleena varsin pian saavuttivat suuren suosion, ei niitä täysin varauksettomasti hyväksytty joka paikassa. Esim. valajat ovat useimmilla paikkakunnilla käyttäneet haalareita, mutta Högforsin tehtaalla Karkkilassa niitä ei valimossa ole käytetty lainkaan. Siellä valurit ovat työasunaan käyttäneet puseroa ja molskihousuja, koska molskin katsottiin suojaavan kuumuudelta paremmin kuin muiden kankaiden.²⁷

Yleistäen voidaan sanoa, että haalarit ovat tulleet käyttöön 1920-luvulla, mutta yleistyneet vasta seuraavalla vuosikymmenellä. Turussa on erään tiedon mukaan parhailla konepajatyöläisillä ollut olkainhaalarit, joi-

²² Lönnqvist 1974, 169–171, Vuorela 1975, 562.

²³ Nylén 1951, s. 80–84.

²⁴ Hazelius-Berg 1943, s. 261.

²⁵ Esim. TYKL 836, s. 146, 192, Kajaani; TYKL 839, s. 139, Oulu; TYKL 778, s. 133, Mänttä.

²⁶ TYKL 640, s. 26, 42, 70, 164, Hämeenlinna.

²⁷ TYKL 660, s. 12, 42, 82, 107, Karkkila.

Korkeakosken paperitehtaan verstaasmiehiä v. 1932. Työhaalarit alkoivat noihin aikoihin yleistyä, mutta käytössä oli etenkin vanhemmilla miehillä vielä paljon kauluksettomia työpuseroita. Jonkin verran käytettiin myös edestä vetoketjulla suljettavia kauluksellisia ns. *jätkänpuseroita*. 1930-luvulla lätsämallinen lippalakki alkoi syrjäyttää vegalakin ja lierihatun käytön. (TYKL valok. 4144).

den kanssa käytettiin samasta kankaasta valmistettua työpuseroa, jo ennen vuotta 1918.²⁸ Tämä on haastatteluaineistossa esiintyvä varhaisin luotettavan tuntuinen tieto työhaalarista. Mitään alueellisia eroja ei käytettävissä olevan tutkimusmateriaalin perusteella voida havaita. Haastatellut henkilöt kertovat yleensä omasta työvaatetuksestaan ja näin ollen tämän innovaation tunnetuksi tuleminen, sen ensimmäiset käyttäjät sekä yleistymisen ajankohta jäävät eksaktisti selvittämättä. Suuria ajallisia eroja tuskin lienee ollutkaan; ainakin haastatteluaineisto osoittaa varsin vakuuttavasti 1930-luvun työhaalareiden yleistymisajankohdaksi.

Haalareita on ollut kahta tyyppiä: pitkähihaisia, yksiosaisia *umpi- l. överhaalareita* (joskus myös muoto *ever-*) sekä *olkain- l. lappuhaalareita*, joissa on edustassa rintaa suojaava lappu. Haastattelutietojen mukaan ovat olkainhaalarit Turussa tulleet konepajatyöläisten keskuudessa suoja-

²⁸ TYKL 717, s. 98, Turku.

pukuina ensiksi käyttöön, ja vasta myöhemmin alettiin käyttää umpihaalareita.²⁹ Tästä ei kuitenkaan voida suoraan vetää johtopäätöstä näiden tyyppien iästä, sillä tiedot monilta muilta teollisuuspaikkakunnilta osoittavat, että useat haastatelluista työläisistä ovat ensimmäiseksi ottaneet käyttöön umpihaalarit, ja myös valokuva-aineisto osoittaa, että jo 1920-luvulla on ollut käytössä molempia haalarityyppijä.³⁰ Näin ollen on tässä jätettävä avoimeksi kysymys siitä, ovatko umpi- ja olkainhaalarit tulleet käyttöön samanaikaisesti vai onko niistä jompikumpi toista vanhempi. Umpi- ja olkainhaalaria käytettiin eräissä töissä, esim. metallipajassa, myös rinnakkain, niin että umpihaalari oli talvikäytössä, olkainhaalaria taas käytettiin kesällä, koska se oli viileämpi mutta suojaasi kuitenkin riittävästi.³¹ Haalareiden alla käytettävien vaatteiden määrä ja laatu vaihtelivat, sillä niitä voitiin tarpeen mukaan lisätä ja vähentää.

Pussihousut, jotka esim. uittotöissä tulivat yleiseen käyttöön 1930-luvulla ja jotka metsätyömiesten keskuudessa tulivat lähes yksinomaisiksi,³² eivät tehdastyöväestön piirissä ole olleet käytössä lainkaan. Haastatelluaineistossa pussihousujen käytöstä on vain pari mainintaa Kajaanista ja Oulusta. Näissäkin tapauksissa kysymys on sahatta työskennelleistä³³ eikä siis varsinaisesta tehdastyöstä.

Työnjohtajan vaatetus

Työnjohtajien I. *mestarien* pukeutumisessa on suunnilleen 1930-luvulta lähtien näkyvässä vaatetuksen muuttuminen sellaiseksi, että sen perusteella heti erotti työnjohtajan työläisestä. Kun mestari vanhempina aikoina kulki pitkin tehdassalia sarkahousuissa ja vanhan pyhäpuvun pikkutakissa, nähtiin hänet viimeistään 1930-luvulla solmio kaulassa, liivit ja puku päällä. Haalarier. tullessa työasuna yleiseksi alkoivat monet työnjohtajat käyttää samanlaisesta sinisestä tai ruskeasta kankaasta valmistettua työtakkia, joka aluksi oli pitkä, polviin asti tai polven alapuolellekin ulottuva, mutta joka sittemmin on vähitellen lyhentynyt.³⁴

²⁹ TYKL 717, s. 79, 98, 113, Turku.

³⁰ Esim. TYKL 667, s. 18, 191, 262, Varkaus; TYKL 658, s. 33, 144, Pori; TYKL 716, s. 107, Tampere; TYKL 666, s. 57, Savonlinna; TYKL valok. 16629, 21159.

³¹ TYKL 666, s. 123, Savonlinna.

³² Eenilä 1965, s. 19; Eenilä 1967, s. 179–180.

³³ TYKL 835, s. 91, Kajaani; TYKL 839, s. 12, Oulu.

³⁴ Sappinen 1973, s. 106; TYKL 716, s. 85, Tampere; TYKL 666, s. 66, 79, Savonlinna; TYKL 667, s. 18, Varkaus; TYKL 835, s. 46, Kajaani; TYKL 640, s. 119, Hämeenlinna.

Naisen työpuku

Työpuku viime vuosisadan jälkipuoliskolla ja 1900-luvun alkupuolella

Tehdastyötä tekevän naisen työasun ovat pitkälle tätä vuosisataa muodostaneet, samoin kuin miehilläkin, vanhat huonoiksi käyneet vaatteet, jotka eivät enää muuhun käyttöön kelvanneet. Vaatetuksena on ollut joko pusero ja muodin muuttuessa vähitellen lyhentynyt hame, tai leninki. Viimeksi mainittu yleistyi Sireliuksen mukaan kansanpuvustossa suunnilleen viime vuosisadan puolivälissä, kun röijy ja hame liitettiin yhteen.³⁵ Myös esiliina, josta myöhemmin tulee puhe, on lähes poikkeuksetta kuulunut osana naisen työasuun. Tavallisesti vaatteet olivat puuvillakangasta ja alun perin arkikäyttöön tarkoitettuja.

Maahan asti ulottuvat hameet olivat erittäin epäkäytännöllisiä työasuja. Littoisten Verkatehtaalla naisten tiedetäänkin kiinnittäneen hameensa helmat hakaneuloilla lantion kohdalle. Siten liikkuminen koneen ympärillä kävi ketterämmin. Lisäksi hameen helmat pysyivät puhtaampina ja tapaturmavaara oli vähäisempi. Silti kone joskus sieppasi hameesta palan, joskus koko hameenkin.³⁶ Vaatteiden aiheuttamat tapaturmat eivät olleetkaan harvinaisia. Kun pusero tai hameen helma tarttui koneen akseliin tai pyörään, oli jälki monesti kauhistuttavaa. Kuolema seurasi tällaisissa tapauksissa usein silmänräpäyksessä.³⁷

Vasta 1870- ja 1880-luvuilla moni tehtaantyttö hankki itselleen ensimmäiset alushousut. Naisilla oli tämän puuttuvan vaatekappaleen asemesta aikaisemmin ns. *tuppi*, topattu alushame, jota pidettiin etenkin talviaikaan. Tampereen Puuvillatehtaalla käyttivät tupia eritoten kutomon aikuiset naiset. Likaisissa töissä ei tupia juuri voinut käyttää, koska vaatetta ei sopinut yhtenään pestä. Se jolla ei ollut tupia, piti useampaa alushameita: alimpana pikkuhametta ja sen päällä paria paksumpaa, jotka tavallisesti tehtiin kuluneesta päällyshameesta.³⁸

Esiliina

Varsinaisesti työkäyttöön valmistettuja ovat naisten työpukuun kuuluvista vaatekappaleista olleet ainoastaan esiliinat. Tavallisesti työesiliina on

³⁵ Sirelius 1916, s. 105.

³⁶ Saarikivi 1964, s. 105.

³⁷ Vrt. esim. Kanerva 1946, s. 233–235.

³⁸ Kanerva 1946, s. 318; vrt. myös Heikinmäki 1967, s. 23–25, 35–46.

Vaasan puuvillatehtaan tyttöjä v. 1920. Työvaatetuksen muodostivat puuvillainen lenkki tai hame ja pusero. Esiliina oli usein nauhoiin tai rimssuin koristeltu. Päähineenä oli takaa kiinni solmittu huivi. Varsikengät jäivät käytöstä 1920-luvulla (TYKL valok. 6288).

ollut iso, leveähelmainen kokoesiliina. Tällainen vaatekappale on suojannut muita vaatteita mahdollisimman hyvin pölyltä, rasvalta ja muulta liialta. Isoista esiliinoista oli muutakin hyötyä: ainakin kutomoissa esiliinan helmassa kannettiin lankarullia paikasta toiseen.³⁹ Pieniä työvälineitä varten piti esiliinassa olla myös taskut. Kokoesiliinojen ohella on ollut käytössä myös puoliesiliinoja, vaikkakin paljon vähäisemmässä määrin; ne-

³⁹ TYKL 640, s. 151, Hämeenlinna.

hän suojaavat vaatteita huomattavasti pienemmältä alueelta ja sopivat näin ollen vain tietyn tyypissä töissä käytettäväksi.⁴⁰ Ainakin Tampereen Verkatehtaan puolaajilla ja kutojilla on puoliesiliinoja ollut käytössä jo viime vuosisadan jälkipuoliskolla.⁴¹

Työesiliinan koko, malli ja materiaali määräytyivät viime kädessä työolosuhteiden mukaan, vaikkakin myös muodin yleiset virtaukset näkyivät esiliinassakin. Esim. paperisalin naistyöntekijöille tyypillinen esiliina on viime vuosisadan jälkipuoliskolla ja tämän vuosisadan alussa ollut valkoinen, usein olkainröyhelöin koristettu kokoesiliina, minkä vuoksi heitä ainakin Kuusankoskella sanottiin *paperisalin enkeleiksi*.⁴² Myöhemmin esiliinat olivat useimmiten kirjavasta kankaasta, joko raidallisesta tai ruudullisesta, valmistettuja, mutta yksivärisiä tummia ja vaaleitakin esiintyi. Olkainröyhelöt jäivät paperityöntekijöiltäkin jo tämän vuosisadan ensimmäisellä kymmenellä, muilla työaloilla niitä ei tiedetä käytetyinkään. Kokonaan vailla koristeita eivät esiliinat kuitenkaan ole olleet. Kuvamateriaali näet kertoo, että koristenauhojen käyttö esiliinan helmassa, vyötäröllä ja olkaimilla on ollut suhteellisen yleistä; helmassa on saattanut olla myös leveämpi tai kapeampi rypyttetty rimssu.⁴³ Esiliinat niinkuin pitkät hameetkin saattoivat leveine helmoineen olla hyvinkin vaarallisia. Barkerin tehtaalla Turussa kertoo eräskehrääjä esiliinojen käytön olleen hänen työsäään ankarasti kiellettyä juuri tapaturmavaaran vuoksi.⁴⁴

Märissä ja likaisissa töissä käytettiin säkki-, pressu- tai jostain muusta jättekankaasta tehtyä esiliinaa. Tällaisia töitä oli esim. tekstiilitehtaiden pesuloissa ja värjäämöissä, vaneritehtaan liimaprässillä sekä erilaisissa ulkotöissä. Myöhemmin aikoina on käytetty myös vahakankaisia esiliinoja suojaamaan kosteudelta. Nahkaesiliinan käyttö naistyöntekijöiden keskuudessa näyttää olleen harvinaista.⁴⁵

⁴⁰ Erään tiedon mukaan alkoivat paperisalin tyttöjen työesiliinat muuttua vuosisadan alussa valkoisesta kokoesiliinasta värilliseksi puoliesiliinaksi (Autio-Nordberg 1972, s. 118), mutta mitenkään totaalinen tämä muutos ei ole voinut olla, sillä tämän tutkielman primaariaineistona olevassa haastattelu- ja kuvamateriaalissa on vain yksi esimerkki puoliesiliinan käytöstä paperiteollisuudessa (TYKL valok. 19962, Kuusankoski 1920—luku).

⁴¹ Kanerva 1972, s. 74—75.

⁴² TYKL 943, s. 137, Kuusankoski; Autio-Nordberg 1972, s. 118; myös TYKL 932, s. 68, Kauttua; TYKL 942, s. 15, Kuusankoski.

⁴³ Esim. TYKL valok. 12151, Valkeakoski; 21155, 21157, Kuusankoski; 6288 Vaasa; 16305 Mänttä; 6173, 6178, 6179, Hämeenlinna; 12018, Turku.

⁴⁴ TYKL 788, s. 16, Turku.

⁴⁵ Tutkimusaineistossa on ainoastaan yksi tieto nahkaesiliinan käytöstä: kuva, jossa Aaltosen kenkätehtaan naistyöntekijä suorittaa kengän värjäystä ja lopullista kiillotusta kiillotuskoneessa nahkaesiliina päällä. (Aaltosen kenkätehdas Oy 1889—1939, s. 119).

Friitalan nahkatehtaan valjasosaston työntekijöitä v. 1930. Naisten työtakit lienevät ensimmäisiä varsinaisia tehtaillamme käytössä olleita työtakkeja. (TYKL valok. 12099).

Työtakki, pitkät housut ja haalarit

Naistyöntekijän suoja-puku, työtakki, on tullut yleiseen käyttöön paljon myöhemmin kuin haalarit miehillä. Varhaisin tieto työtakkien käytöstä on Friitalan nahkatehtaalta vuodelta 1930.⁴⁶ Valkeakosken paperitehtaalla kolme ompelijaa ompeli 1930-luvun loppupuolella naisille samanlaiset työtakit ruudullisesta kankaasta.⁴⁷ Yleisempään käyttöön työtakit ovat tulleet vasta vähitellen sotien jälkeen. Työtakkien yeistyminen ei ilmeisesti tapahtunut ainakaan kaikkialla niin nopeasti kuin esim. työnantajat olisivat pitäneet toivottavana, sillä tehtaiden henkilökuntalehdissä tehtiin vielä 1950-luvun puolivälissä ja loppupuolella propagandaa työtakkien puolesta vedoten niiden työturvallisuutta edistäviin ominaisuuksiin sekä siisteyteen.⁴⁸ Mainittakoon tässä yhteydessä, että Rettigin tupakkatehtaassa Tu-

⁴⁶ TYKL valok. 12099, Ulvila.

⁴⁷ TYKL 742, s. 74, Valkeakoski.

⁴⁸ Esim. Yhdyslanka 6/1954, s. 6–7; Tampella tänään 3–4/1957, s. 10–11.

Rettigin tupakkatehtaan *sikarimaakareita* työpuvuissaan v. 1915. Rettigin naistyöntekijöillä oli jo tuolloin tehtaalta saatu työmekko. (TYKL valok. 12018).

russa oli naistyöntekijöillä ainakin jo 1910-luvulla samanlaiset työasut: jonkinlainen mekon ja työtakin välimuoto. Kukin työntekijä sai tehtaalta kaksi työmekkoa: yhtä käytettiin aina viikko kerrallaan ja toinen oli sillä aikaa pesussa. Tehdas huolehti myös työasujen pesusta. Rettigin tupakkatehtaalla työntekijöiden sosiaaliset edut olivat muutenkin jo varhain varsin huomattavat.⁴⁹

Pitkien housujen ja haalarien käyttö on naistyöntekijöiden keskuudessa ollut vähäistä. Tekstiiliteollisuudessa, jonka työntekijöistä on valtaosa naisia, ei haalarien käytöstä ole haastatteluissa yhtään mainintaa. Niiden käytön mahdollisesta myöhemmästä omaksumisesta ei ole tietoja, mutta ilmeistä on, että naisia on pyritty tehtaiden taholta rohkaisemaan housuasujen käytössä. Esim. Finlayson-Forssa Oy:n tehdaslehti julkaisi v. 1952 suojahaalareiden käyttöä suosittlevan kirjoituksen.⁵⁰ Metalliteollisuudes-

⁴⁹ TYKL 888, s. 27–28, TYKL 866, s. 10, TYKL 921, s. 8; TYKL valok. 12018, Rettig Turku.

⁵⁰ Yhdyslanka 1/1952, s. 2–3.

sa taas naisia työskentelee vähän, mutta heidänkään keskuudessaan eivät haalarit ole saavuttaneet hyväksymistä. Varkauden konepajalla työskentelevät naishitsaajat ja -levysepäät alkoivat haalarien yleistyessä miehillä käyttää niitä, mutta myöhemmin haalarit vaihdettiin sielläkin työtakkeihin.⁵¹ Eniten housuasujen ja haalareiden käytöstä on tietoja paperiteollisuuden piiristä. Niitä käytettiin kuitenkin etupäässä vain vaarallisimmissa töissä, ja monissa tapauksissa työnantajan määräyksestä. Esim. Kemissä määrättiin pitkät housut 1930-luvulla pakolliseksi työasuksi kuivaussalissa työskenteleville, Korkeakosken tehtaalla taas hiomossa oli pidettävä housuasua. Rauma-Repolan Suolahden tehtaalla tulivat pitkät housut kuivauskoneen lajittelijoiden työasuksi 1940-luvun alkupuolella. Sotien jälkeen pitkät housut näyttävät siellä tulleen yleisempäänkin käyttöön työasuna. Myös Kuusankoskella ja Nokialla piti joillakin koneilla käyttää työturvallisuuden vuoksi housupukua; Nokialla tosin siirryttiin takaisin hameiden käyttöön jo muutaman viikon kuluttua.⁵²

Työpäähineet

Miesten päähineet

Päähine on monissa töissä ollut välttämätön suojaamassa hiuksia noelta ja pölyltä. Erityisesti konepajoilla päähine on kuulunut olennaisena osana miehen työasuun niin talvella kuin kesälläkin, ilman lakkia ei oltu kovimmallakaan helteellä. Muillakin teollisuuden aloilla miehet näyttävät mielellään käyttäneen päähinettä.

Miehen tavallisin työpäähine kautta vuosikymmenien on ollut lippalakki. Lippalakki on ollut malliltaan joko ns. *vegalakki*⁵³ tai lätsämallinen. Vegalakki oli korkeahko, autoilijanlakin tapainen, ja siinä oli kova, kiiltä-

⁵¹ TYKL 667, s. 91, 244, Varkaus.

⁵² TYKL 888, s. 113, Kemi; TYKL 570, s. 17, 115, Korkeakoski; TYKL 948, s. 74, 83, Suolahti; TYKL 949, s. 25, Suolahti; TYKL 943, s. 56, Kuusankoski; TYKL 567, s. 78, Nokia.

⁵³ Päähineen nimityksen alkuperästä ei ole varmuutta. Nimi on saattanut syntyä A. E. Nordenskiöldin Vega-laivan mukaan, jolla v. 1878–1880 suoritettiin ensimmäinen koillisväylän purjehdus. (Tietosanakirja, osa 10). Laivan päällystöllä on matkalla otetun valokuvan mukaan ollut vega-tyyppiset lippalakit, miehistön pukuun sen sijaan kuuluivat lipattomat myssyt, joiden otsanauhassa oli nimi ”Vega”. (Vrt. Nordenskiöld 1881, s. 457.) Vega-tyyppistä lippalakkia ovat käyttäneet myös englantilaiset merimiehet. (Cunnington & Lucas 1967, plate 12).

Tamperelaisen Kone ja terä Oy:n työväki v. 1899. Vegalakit ja lierihatut olivat viime vuosisadan lopussa työpäähineinä jokseenkin yhtä yleisessä käytössä; lätsämälliset lippalakit sen sijaan tekivät tuolloin vasta tuloaan. (TYKL valok. 11147).

vä lippa. Väritään vegalakki oli useimmiten sininen, myöhemmin aikoina sen materiaalina oli usein myös nahka. Ruotsissa sellainen tuli käyttöön 1800-luvun puolivälissä. Molemmat mainitut lippalakityypit ovat olleet käytössä myös englantilaisen työväestön keskuudessa.⁵⁴ Yleinen työpäähine on ollut myös huopainen lierihattu. Jos kuva-aineiston perusteella voi päätellä näiden päähineiden käytön yleisyyttä eri ajankohtina, näyttävät vegalakki ja huopahattu olleen viime vuosisadan jälkipuoliskolla suunnilleen yhtä suosittuja. Lätsämällinen lippalakki lienee työpäähineeksi kehittynyt englantilaiseen urheilupukuun kuuluneesta lippalakista. Suomen tehdastyöläisten keskuuteen se tuli uutuutena viime vuosisadan lopulla. 1800-luvun viimeisiltä vuosilta olevissa ryhmävalokuvissa⁵⁵ niitä on muutamia, mutta yleisempään käyttöön ne näyttävät kuvamateriaalin perusteella päätellen tulleen 1910-luvulta lähtien. Mainitut kolme päähinetyppiä esiintyivät rinnakkain aina 1930-luvulle asti. Lierihatun käyttö väheni

⁵⁴ Nylén 1971, s. 66–67; Cunnington & Lucas 1967, plate 16, 38, 63.

⁵⁵ Esim. TYKL valok. 11147, Tampere; Autio-Nordberg 1972, s. 74

melkoisesti jo tämän vuosisadan alusta lähtien, mutta vielä 1920-luvulta peräisin olevissa kuvissa sellainen aina jollakulla oli päässään. Lätsämallinen lippalakki on yleistynyt jo 1910-luvun kuluessa. Vähä vähältä sen suosio lisääntyi, ja 1930-luvun loppupuolella se oli jo lähes kokonaan syrjäyttänyt vegalakit ja lierihatut.

Ulkotöissä miehet käyttivät talvella turkislakkia. Joitakin tietoja on myös I. maailmansodan jälkeisen uutuuden, baskerin,⁵⁶ käytöstä työpäähineenä.⁵⁷

Naisten päähineet

Naistyöntekijöillä päähineen käytöllä on ollut pölyltä ja liialta suojaamisen ohella toinenkin funktio: työturvallisuusnäkökohdat. Vapana liehuvat kiharat muodostavat näet todellisen tapaturmariskin koneiden ääressä työskenteleville naisille. Tämän vuoksi tehtailla onkin aina silloin tällöin annettu määräyksiä päähineiden käytöstä.⁵⁸ Myös henkilökuntalehdet ovat julkaisseet kirjoituksia työpäähineiden käytöstä ja kohtalokkaista kiharoista; julistettiinpa eräässä lehdessä erityinen päähinekilpailukin, jonka tarkoituksena oli löytää hauska ja suojaava työpäähinemalli naisille ja tuoda esiin uusia tapoja sitoa huivi kauniisti ja suojaavasti.⁵⁹

Varsin yleisesti naiset kyllä ovat työssään käyttäneet päähinettä, joka lähes yksinomaisesti on ollut huivi. Se on tavallisimmin ollut valmistettu puuvillakankaasta, joko yksivärisestä tai kirjavasta; usein se tehtiin samasta kankaasta kuin työesiliina. Kuvamateriaalista näkyy vain niskan takaa kiinni solmittuja huiveja, mutta lasitehtailla on varhaisempina aikoina käytetty huivia myös leuan alta kiinni solmittuna.⁶⁰

Naisellinen turhamaisuus on paljolti määrällilyt naisten työvaatetusta, usein tarkoituksenmukaisuuden kustannuksella. Se on ilmennyt mitä suurimmassa määrin myös päähineissä, niin kuin edellä esitetystäkin selviää. Esimerkkinä voisi mainita Barkerin tehtaalla Turussa tapahtuneen kehityksen: aikaisemmin hiukset peitettiin huivilla, mutta kun permanentin käyttö yleistyi, jäi huivi vähitellen käytöstä.⁶¹

⁵⁶ Otavan iso tietosanakirja.

⁵⁷ TYKL 667, s. 37, 77, 191, Varkaus.

⁵⁸ TYKL 655, s. 52, Vaasa; TYKL 654, s. 68, 108, Hyvinkää.

⁵⁹ Esim. Yhdyslanka 1/1952, s. 3–4; Tampella tänään 3–4/1957, s. 11; Tehdas ja me 2/1944, s. 17, 4/1954, s. 15–16, 3–4/1956, s. 12.

⁶⁰ Nurmi 1968, s. 97.

⁶¹ Salkoranta 1976, s. 60.

Toinen naisten käyttämä päähine on ollut baskeri, mutta sen käyttö on ollut vähäistä niin kuin miestenkin keskuudessa.

Työjalkineet

Miesten jalkineet

Jalkineiden kuten muunkin työasun valinnan ratkaisivat työolosuhteet, työpaikan kosteus, kuumuus, ulkotyö jne. Ennen kumijalkineiden käytön tuloa oli miesten tavallisin työjalkine nahkasaapas. Saappaita käytettiin kaikenlaisissa töissä: sisällä, ulkona, tehdassalissa ja verstaassa. Väähäisessä määrin saappaiden rinnalla käytettiin myös varsikenkiä. Puolikenkien yleistyessä 1920-luvun tienoilla alettiin niitä käyttää paljon nahkasaappaiden asemesta kesäaikaan ja talvellakin lämpimissä tehdassaleissa. Jonkin verran miehet ovat erityisesti Itä- ja Pohjois-Suomessa käyttäneet työjalkineina myös yksipohjaisia, kippurakarkisia lapikkaita. Huopasaappaidenkin käytöstä on joitakin tietoja; niitä käytettiin talviaikaan ulkotöissä ja kylmissä verstaissa työskenneltäessä.

Teollisuustyöväestön piirissä paljon käytetty jalkine on ollut puukenkä. Puukenkä on ranskalaisperäinen, Länsi-Euroopassa yleinen työjalkine, joka Kustaa Vilkun mukaan jo keskiajalla tuli Ruotsin kautta myös Suomen lounaisiin osiin. Puukengät eivät kuitenkaan päässeet yleistymään suomalaisessa kansanpuvustossa, sillä niitä soveliaammat vetisen pohjan työjalkineet olivat perinteiset tuohivirsut. Vain muutamissa Vakka-Suomen ja sitä lähinnä olevissa Ala-Satakunnan pitäjissä sekä paikoin Uudellamaalla tuli puukengistä talonpoikien työjalkineita.⁶² Teollisilla aloilla puukenkien käytöllä on ollut tietty funktio: ne suojasivat joko kosteudelta tai kuumuudelta. Puukenkiä käyttivät vanhempina aikoina mm. sepät, sillä pajan maalattia tuli päivän mittaan kuumaksi ja puu eristi lämpöä varsin hyvin. Samasta syystä puukengät olivat myös lasinpuhaltajien käytössä. Huomautettakoon kuitenkin, että ikkunalasinpuhaltajat eivät käyttäneet puukenkiä.⁶³ Kosteudelta suojaamassa puukenkiä käytettiin ennen kumisaappaiden käyttöön tuloa mm. tekstiilitehtaiden pesuloissa ja värjäämöissä. Samasta syystä niitä käytettiin myös meijereissä.⁶⁴ Impulssi on tosin saattanut tulla myös varsinaisella puukenkäalueella, Tanskassa,

⁶² Vilkuna 1937, s. 101–102, 107; Vuorela 1975, s. 592; Svensson 1935, s. 239.

⁶³ Nurmi 1968, s. 97.

⁶⁴ Tietosanakirja, osa 7.

meijerikoulutusta saaneiden välityksellä. Kolmas puukenkien käyttökriteeri on ollut puute muista valmistusmateriaaleista. Puukenkä on ollut siis myös pula-ajan jalkine, joka erityisesti sota-aikana ja sodan jälkeisinä pulavuosina oli yleisessä käytössä. Koska puukengät usein valmistettiin itse,⁶⁵ niiden suosion selittänee osaltaan myös halpa hinta, millä seikalla oli merkitystä erityisesti paljon jalkineita kuluttavissa töissä.

Teollisuuden piirissä on ollut käytössä useampia puukenkätyyppejä. Erilaisille tyypeille on ollut yhteistä se, että niiden pohja on aina ollut puuta, vaikka päällisen materiaalina olisikin käytetty jotain muuta ainetta. Pajoissa tavallisimmin käytetyssä puukenkämallissa on päällinen ollut nahkaa. Sepät ovat yleensä itse valmistaneet nämä jalkineet.⁶⁶ Kutomojen värjärit taas ovat saaneet hyviä työjalkineita vanhoista saappaista vaihtamalla niihin puupohjat.⁶⁷ Barkerin tehtaalla Turussa on tehtaan kautta saanut ostaakin pitkävirtaisia puupohjaisia kenkiä.⁶⁸ Lasitehtailla käytetyt puukengät ovat olleet viileitä, sandaalimallisia jalkineita, joiden päällisenä on käytetty kankaista tai useimmiten nahkaista remmiä. Tätä tyyppiä ovat edustaneet myös maamme talonpoikien käyttämät puujalkineet. Sellaisia on myös Ruotsissa ollut seppien käytössä suunnilleen 1910-luvun loppuun asti, jolloin siirryttiin kaupasta ostettujen nahkapäällisten puukenkien käyttöön. Joskus ovat lasitehtaalaiset käyttäneet myös puupohjaisia saappaita.⁶⁹ Pula-ajan puukengissä on päällysmateriaalina käytetty nahan sijasta tavallista kangasta tai paperinarusta kudottua paperikangasta.⁷⁰

Edellisistä poikkeavia ovat olleet Hackmanin hienotaetehtaalla Sorsakoskella käytetyt puukengät, joita pidettiin tavallisten kenkien päällä ja jotka tästä syystä olivat kömpelöitä ja suurikokoisia. Puukenkkiä käyttivät ainoastaan tahkoajat, jotka saivat nämä suojajalkineet tehtaalta. Puukengät suojasivat tässä tapauksessa kosteudelta: tahkotessa käytettiin vettä, jota työtä tehdessä tippui jaloille. Haarukoiden ja veitsien tahkoaminen tehtiin käsityönä, muut esineet tahkottiin koneellisesti. Käsitahkoajilla oli puukengissään lisäksi pitkät puiset varret tai suojuukset, jotka takaa olivat

⁶⁵ Taalintehtaalla puukengät tavallisesti teetettiin. Paikkakunnalla oli muutamia vanhoja miehiä, jotka sivutoinään tekivät puukenkkiä. Parhaat kengät valmisti Henriksson-niminen mies, jota yleisesti kutsuttiinkin Puukenkä-Hessuksi. (TYKL 406, esim. s. 4, 25, Taalintehtas).

⁶⁶ Esim. TYKL 664, s. 4, 60, Perniö; TYKL 661, s. 27, Billnäs.

⁶⁷ TYKL 655, s. 75, Vaasa.

⁶⁸ Salkoranta 1976, s. 60.

⁶⁹ Nurmi 1968, s. 97; Vilkuna 1937, s. 103; Bursell 1974, s. 101.

⁷⁰ TYKL 716, s. 15, Tampere; TYKL 718, s. 47, Fiskars.

avonaiset. Suojusten avulla painettiin esinettä tahkoa vasten; jotkut tekivät työn ilman suojusta paljaan polven avulla, mistä syystä polvisairaudet tahkoojien keskuudessa olivat yleisiä. Suojuksiin saatettiin polvien kohdalle lyödä myös naulat, joiden varassa pidettiin työtä tehdessä erityistä painopuuta.⁷¹

Paperityöntekijöiden keskuudessa on yleisesti käytetty talviajan työjalkineena tallukkaita, jotka ommeltiin itse tehtaalta ostetusta konehuovasta vanhaan, puolinilkkään ulottuvaan sukanvarteen. Sukan teräsosaan tikattiin monin kerroin konehuopaa, ja pohjaan ommeltiin kosteutta estämään nahkaremmiä, jota niin ikään sai monilta tehtailta ostaa edullisesti. Nahkaremmien sijasta pohjat voitiin myös tervata. Tämä alkeellinen jalkineityyppi lienee syntynyt jo 1600-luvulla. Tallukkaiden käyttöalue on kansanpuvustossa rajoittunut Hämeeseen ja Satakuntaan, missä ne ovat olleet sekä miesten että naisten jalkaverhoina. Vielä tämän vuosisadan alussa tallukkaiden käyttöalue kattoi useimmat Hämeen ja Satakunnan pitäjät. Tallukkaat pääsivät maailmansotien aiheuttamina pulakausina erilaisen valmistuskurssien välityksellä yleisempäänkin käyttöön.⁷² Paperiteollisuuden lisäksi on tallukkaiden käytöstä pari tietoa tekstiiliteollisuuden piiristä.⁷³ Muista miesten käyttämistä työjalkineista mainittakoon ikkunalasinpuhaltajien käyttämät tohvelit tai sandaalit, jotka tavallisimmin olivat kangaspällisiä, mutta joskus myös nahkapällisiä. Ikkunalasin- ja muiden lasinpuhaltajien välinen vaatetuksen ero tulikin ehkä parhaiten näkyviin juuri jalkineissa. Viimeksi mainituthan käyttivät työjalkineinaan puukenkiä.⁷⁴

Kumiterä- ja kumisaappaiden sekä muiden kumijalkineiden käyttöön-tulo syrjäytti suurelta osin nahkasaappaiden samoin kuin puukenkien, tallukkaiden ja lapikkaiden käytön. Nahkavartiset kumiteräsaappaat tulivat haastatteluaineiston mukaan uutuutena tehtaille 1920-luvun loppupuolella. Ne olivat kuitenkin suhteellisen kalliita, eikä niitä ehkä siksi aivan kohta omaksuttu yleiseen käyttöön. Kumiteräsaappaiden kumisia teräosia myytiin aluksi irrallisina ja ostajat itse teettivät niihin suutarilla varret. Kumiteräsaappaiden yleistymisajankohta teollisuustyöväestön keskuudessa ajoittuu 1930-luvun alkupuolelle. Jo saman vuosikymmenen puolivälin jälkeen tulivat käytäntöön myös kokokumiset saappaat, mutta niidenkään

⁷¹ TYKL 934, s. 52, Sorsakoski; TYKL 935, s. 9, 12–13, 20, 24, Sorsakoski.

⁷² Lehtonen 1963, s. 76, 78, 80, 82; Sirelius 1916, s. 241.

⁷³ TYKL 654, s. 69, 94, Hyvinkää.

⁷⁴ Nurmi 1968, s. 97.

yleistyminen ei tapahtunut aivan äkkiä, vaan siirtyi seuraavalle vuosikymmenelle — sotien johdosta 1940-luvun lopulle asti.

Vaikka kumijalkine useimmilla työaloilla oli verraton jalan suoja, oli siinä huonojakin puolia, joiden vuoksi vanha nahkasaapas saattoi vieläkin saada etusijan. Kumijalkinehan on hiostava, ja tästä syystä monet eivät sitä hyväksyneet.⁷⁵ Kumisaappaat eivät kestä myöskään pidempiaikaista happejen käsittelyä. Niinpä nahkasaappaita on käytetty jatkuvasti mm. metallin työstössä, missä joudutaan käyttämään soodavettä. Myös valimossa kumisaappaiden kestävyyttä epäiltiin roiskuvan sulan raudan vuoksi.⁷⁶ Muista kumijalkineista mainittakoon kumitossut, jotka keveytensä vuoksi monissa tapauksissa korvasivat vanhat nahkakengät.

Naisten jalkineet

Naisten työjalkineet ovat monilta osin olleet samanlaisia kuin miesten: naiset ovat käyttäneet esim. puukenkiä ja paperiteollisuuden piirissä talvi-jalkineina tallukkaita. Myös kumisaappaiden ja kumitossujen käytön naiset ovat omaksuneet sellaisissa töissä, joihin ne ovat hyvin soveltuneet. Siitä huolimatta on naisten työjalkineissa ollut omiakin piirteitä. Erityisesti tehdassaleissa koneiden ääressä työskentelevien naisten työjalkineet ovat eronneet miesten samanlaisessa työympäristössä käyttämistä jalkineista. Tämän kaltainen työ edellyttää jatkuvaa seisomista ja asettaa näin ollen tiettyjä vaatimuksia jalkineille. Kun tehdassalin ilma ja jopa lattiakin yleensä olivat hyvin lämpimiä, valitsivat naistyöntekijät työjalkineikseen tavallisesti jalalle mukavat ja kevyet kengät. Useimmiten työkengiksi otettiin vanhat, käytössä kuluneet puolikengät. Vartavasten työjalkineiksi hankittiin myös erilaisia tossuja, mutta myös vanhat aamutossut kelpasivat tarkoitukseen hyvin. Usein erityisesti nuoret naiset työskentelivät kokonaan ilman jalkineita, avojaloin, mikä lämpimällä lattialla varmaan tuntuikin mukavimmalta. Tehtaiden henkilökuntalehdissä kyllä joskus puututtiin tähän asiaan, kun se näytti muodostuneen kovin yleiseksi tavaksi, korostaen paljasjalkaisuudesta aiheutuvia terveydellisiä haittoja ja vaaratekijöitä.⁷⁷

Naisten työjalkineet eivät kuitenkaan aina ole olleet yhtä viileitä ja jalalle mukavia. Aina 1920-luvulle saakka ovat naiset käyttäneet työssäänkin

⁷⁵ TYKL 664, s. 60, Perniö.

⁷⁶ TYKL 660, s. 3, 42, Karkkila.

⁷⁷ Esim. Yhdyslanka 1/1952, s. 4.

nyöritettäviä tai napitettavia varsikenkiä, ajan muotijalkineita. Niitä oli muodikkaiden tehtaantytöjen pidettävä kesät talvet, sillä ”muuten olisi näyttänyt köyhältä”.⁷⁸ Monet kulkivat kuitenkin kesäaikana avojaloin. Varrettomien kenkien käyttö alkoi yleistyä 1920-luvun alusta lähtien.⁷⁹

Työvaatteiden hankinta

Yleisperiaatteena voidaan vaatteiden hankinnassa pitää sitä, että tehdastyöläiset ovat itse huolehtineet omista työvaatteistaan, sekä niiden hankinnasta että hoidosta. Vain joissakin tapauksissa työntekijä on tehtaalta saanut työn laadun mukaan joko työpuvun, haalarit, työtakin tms., tai yksittäisen vaatekappaleen, kuten työesiliinan, rukkaset tai jalkineet. Tällaiset edut ovat kuitenkin olleet täysin tehdaskohtaisia: jossakin muussa laitoksessa vastaavaa työtä tekevät ovat itse saaneet hankkia työvaatteensa.

Ennen kuin valmiita vaatteita alkoi tulla myyntiin, valmistettiin työvaatteet useimmiten kotona. Ellei perheen naisväki ollut ompelutaitoista, turvauduttiin vieraisiin ompelijoihin. Miesten työvaatteiksi siirretyt vanhat sarkapuvut taas olivat rääätälän työtä. Kankaita ei tehdastyöväestön keskuudessa ainakaan tällä vuosisadalla näytä juuri kotona kudotun. Ne ostettiin valmiina joko kaupasta, torilta tai kulkukauppailta. Kutomatyöläiset käyttivät paljon tehtaan omia kankaita, joita työntekijät saivat ostaa edullisesti. Valmisvaatteita alkoi ilmestyä myyntiin 1910-luvun lopulla, mutta niiden käyttö yleistyi enemmän vasta seuraavalla vuosikymmenellä ja 1930-luvulla. Ensimmäiseksi näyttää tutkimusaineiston perusteella ale-
tun ostaa miesten työvaatteita: molskihousuja ja aivinapuseroita. Paljon niitä kuitenkin edelleen tehtiin kotonakin. Vasta työhaalareista tuli 1930-luvulla ensimmäiset varsinaiset ostovaatteet; niiden valmistus kotioloissa on ollut verraten vähäistä. Naisten työvaatteet puolestaan ommeltiin pitkään itse tai teetettiin ompelijalla. Vasta sotien jälkeen alkoivat naiset ostaa vaatteita valmiina.

Tavallisesti vaatteet ostettiin joko kaupasta tai torilta. Erityisesti maaseudun teollisuusyhteisöissä torikauppa on ollut tavallista. Torilla kaupittelivat tavaroitaan autonomian aikana muiden ohella myös laukkurysät, jotka tarpeen vaatiessa myivät vaikka osamaksulla tai kokonaan velaksi.⁸⁰ Isommat vaatehankinnat käytiin maaseutupaikoista tekemässä lähimmis-

⁷⁸ TYKL 787, s. 7, Turku.

⁷⁹ TYKL 640, s. 10, Hämeenlinna; TYKL valok. 12151, Valkeakoski.

⁸⁰ TYKL 662, s. 6, Fiskars.

sä kaupungeissa. Jonkin verran on ainakin pienillä teollisuuspaikkakunnilla ostettu vaatteita myös kulkukauppailta.⁸¹ Haalarien käytön yleistyessä tulivat yhdeksi hankintamuodoksi tehtaiden yhteisostot, jolloin isoja määriä tilattaessa saatiin asianmukaiset alennukset.

Jalkineet teetettiin ennen tavallisimmin suutarilla, joka valmisti myös miesten nahkaiset työesiliinat.⁸² Valmiita jalkineita alkoi tulla myyntiin samoihin aikoihin kuin vaatteitakin eli 1910-luvulla ja yleisemmin 1920-luvulla. Ensimmäiseksi alettiin ostaa naisten kenkiä. Miehet teettivät usein vahvemmat työkenkensä mieluummin suutarilla. Suutareilta sai ostaa myös valmiita kenkiä. Aluksi kenkiä myytiin sekataravara-kaupoissa ja vasta vähitellen tulivat erityiset kenkäkaupat. Jalkineita ostettiin jonkin verran myös torilta ja markkinoilta. Tallukkaat ja puukengät valmistettiin tavallisesti kotona, vaikka niitä oli saatavana valmiinakin; tallukkaita nimenomaan toreilla ja markkinoilla.

Lopuksi

Tehtaissa työskentelevien miesten ja naisten työvaatetuksen muuttumisessa viime vuosisadan jälkipuoliskolta 1900-luvun keskivaiheille voidaan havaita selvä kehityssuunta: vähittäinen siirtyminen vanhojen pyhä- ja arkivaatteiden käytöstä erityisen, mahdollisimman tarkoituksenmukaisen työasun käyttöön. Koska työntekijät ovat itse joutuneet hankkimaan työvaatteensa, ei mitään yhtäkkistä muutosta tietenkään ole päässyt tapahtumaan. Siitä huolimatta merkitsi 1930-luku erityisesti miesvaltaisilla työaloilla työvaatetuksessa melkoisen mullistuksen aikaa. Tuon vuosikymmenen kuluessa tapahtui sekä kumijalkineiden että suojahaalarien yleistyminen. Vaikka vaatetusmuoti vaihtuukin herkästi, on tuolloin tapahtunutta muutosta kuitenkin pidettävä varsin nopeana. Kysymyshän ei ollut pelkästään uudesta vaatteesta; sen mukana tuli uusi ajatustapa: oli erikseen työvaate ja vapaa-ajan vaate, joilla ei ollut keskenään mitään tekemistä. Kun työvaate oli riisuttu ja tehtaan portti suljettu, ei työmiestä ja mestaria erottanut toisistaan. Näiden vaatekappaleiden kiistaton tarkoituksenmukaisuus selittää niiden nopeasti saavuttaman suosion.

Naisten työvaatetuksessa eivät turvalliset ja tarkoituksenmukaiset asusteet lyöneet itseään läpi yhtä helposti kuin miesten keskuudessa. Syy

⁸¹ Nurmi 1968, s. 97; TYKL 567, s. 113, Nokia.

⁸² TYKL 951, s. 41, Äänekoski.

tähän löytynee naisellisesta turhamaisuudesta. Työtakki koettiin ikäväksi vaatteeksi, samoin pitkät housut, suojahaalareista puhumattakaan. Mieluummin pukeuduttiin leninkiin ja esiliinaan. Työturvallisuudesta välittämättä naiset laiminlöivät usein myös hiustensa suojaamisen. Vasta sotien jälkeen, pääasiassa 1950-luvulta alkaen, on asiallisen työasun käyttö naisten keskuudessa yleistynyt. Oma osuutensa siinä varmaan on ollut tehtaiden henkilökuntalehtien suorittamalla valistustyöllä.

LÄHTEET

Primaarina lähdeaineistona on käytetty Turun Yliopiston kansatieteen laitoksessa kerättyä teollisuustyöväestön työ- ja elämänoloja käsittelevää haastatteluaineistoa, joka on arkistoitu saman laitoksen käsikirjoituskokoelmaan (lyhennys TYKL). Tutkimusaineistona on käytetty myös laitoksen valokuvakokoelmia (lyhennys TYKL valok.).

Kirjallisuus

Aaltosen kenkätehdas Oy 1889—1939. Helsinki 1939. | Autio, Matti — Nordberg, Toivo 1927: Vuosisata paperiteollisuutta. Valkeakoski. | Bursell, Barbro 1974: Träskoadel. En etnologisk undersökning av lancashire-smedernas arbets- och levnadsförhållanden på Ramnäs bruk vid tiden kring sekelskiftet 1900. Nordiska museets Handlingar 85. Lund. | Cunnigton, Phillis & Lucas, Catherine 1967: Occupational Costume in England. From the 11th Century to 1914. London. | Eenilä, Jukka 1965: Uitto ja uittotyöläiset Paimionjoen vesistöissä. Scripta ethnologica 21. Turku. | Eenilä, Jukka 1967: Suomen metsätyö ja metsätyöläiset 1880—1929. Liseniaattityö. TYKL 517. | Hazelius-Berg, Gunnel 1943: Arbetsdräkt. Arbetaren i helg och söcken. I. (Red. Andreas Lindblom). Den svenska arbetarklassens historia. Stockholm. | Heikinmäki, Maija-Liisa 1967: Mitä hameiden alla. Naisten alushousujen käyttöontulo Suomessa. Suomi 112:3. Helsinki. | Kanerva, Unto 1946: Pumpulilaisia ja pruukilaisia. Tehdastyöväen työ- ja kotioloja Tampereella viime vuosisadalla. Tampere. | Lehtonen, Juhani U. E. 1963: Tallukkaat. Suomen Museo 70. Helsinki. | Lönnqvist, Bo 1974: Fiskarnas kläder. Fiskare och fiskemiljöer. En etnologisk undersökning av fisket i Malax. (Red. av Bo Lönnqvist och Ivar Nordlund). Meddelanden från Folkkultursarkivet 2. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland nr. 462. Borgå. | Lönnrot, Elias 1958: Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja. Kolmas, — — — jäljennetty painos. Porvoo. | Nordenskiöld, A. E. 1881: The Voyage of the Vega round Asia and Europe. London. | Nurmi, Virpi 1968: Suomen lasitehtaiden työntekijöiden työstä ja elämänoloista 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alkupuolella. Laudaturtyö. TYKL 563. | Nylén, Anna-Maja 1951: Förskinnnet som bondeplagg. Rig 34. Stockholm. | Nylén, Anna-Maja 1967: Blåblusen och andra blusar. Fataburen. Nordiska museets och Skansens årsbok. | Nylén, Anna-Maja 1971: Folkdräkter. Ur Nordiska museets samlingar. Nordiska museets Handlingar 77. Lund. | Otavan iso tietosanakirja. 1. Keuruu 1963. | Saarikivi, Hertta 1964: Littoisten Verkahtaan työntekijäin elämää ja oloja vv. 1880—1920. Laudaturtyö. TYKL 421. | Salkoranta, Marja 1976: John Barkerin puuvillatehtaan työntekijöiden työ- ja asunto-olosuhteista 1900—1940. Laudaturtyö. TYKL 954. | Sappinen, Eero 1973: Friitalan nahkahtaan työntekijöiden työstä ja elinoloista vuosina 1892—1939. Laudaturtyö. TYKL

848. | Sappinen, Eero 1974: Friitalan nahkatehtaan työntekijöiden työstä ja elinoloista vuosina 1892—1939. Turun Yliopiston Kansatieteen laitos. Monisteita 8. | Sirelius, U. T. 1916: Suomen kansanpukujen historia. Suomalais-ugrilaisen seuran aikakauskirja 31. Helsinki. | Suomen kielen etymologinen sanakirja III. Helsinki 1962. | Svensson, Sigfrid 1935: Skånes folkdräkter. En dräkthistorisk undersökning 1500—1900. Nordiska museets Handlingar 3. Stockholm. | Talve, Ilmar 1961: Satakunnan uittotyöläisistä ennen 1920-lukua. Satakunta XVII. Vammala. | Talve, Ilmar 1969: Teollisuustyöväen työ- ja elämänoloista ennen I maailmansotaa. Työväenliike kulttuuritekijänä. (Toim. Matti Hako). Tampere. | Tampella tänään. 3—4/1957. | Tehdas ja me. G. A. Serlachius Oy:n yhdyslehti: 2/1944, 4/1954, 3/1956. | Tietosanakirja. Osa 7. Helsinki 1915. Osa 10. Helsinki 1919. | Vilkuna, Kustaa 1937: Vakkasuomalaisten puukengät. Suomen Museo 44. Helsinki. | Vuorela, Toivo 1975: Suomalainen kansankulttuuri. Porvoo. | Yhdyslanka. Oy Finlayson-Forssa Ab:n tehdaslehti. 1/1952, 6/1954. | Öhmann, Emil 1950: Suomen sana pusero. Virittäjä. Helsinki.

TUULA LEIMU: *Working clothes worn by Finnish industrial workers in the late 19th and early 20th century*

In this study the working clothes worn by Finnish industrial workers have been considered on the basis of extensive interviews carried out by the department of ethnology at Turku university since 1960. The primary material consists of the recollections of people working in the metal, glass, textile and paper industries, but there is also some material from the leather, shoe and tobacco industries. The study concentrates mainly on the clothing worn by workers indoors.

Round about the turn of the century men used their old Sunday suits as working clothes: straight homespun trousers and homespun jacket, worn with a collarless shirt. Some of them also used moleskin trousers together with a smock that was pulled on over the head, which was something like a shirt or short frock. The latter became more general after the turn of the century. In iron works and glass factories a long shirt or smock was also worn and this popular garment was still in use in some places in Finland in the 1850s. In many fields of work an apron was part of a man's outfit. The advent of overalls brought a considerable change in the manner of dressing in certain fields, for example the metal industry, and at the same resulted in greater uniformity.

Well into the present century women doing industrial work wore old cotton clothes, a blouse and skirt or a dress. Skirts that reached to the ground were highly unpractical as working attire because of the risk of accidents. Women in factories first used under trousers in the seventies and eighties of the last century. Earlier they had worn a special thick petticoat or several petticoats, one on top of the other. Women nearly always also wore an apron to protect their other clothes from dust and dirt. An over-garment for women or working coat was not introduced until the late forties of this century. Long trousers and overalls have not been very much used by women.

Up to the turn of the century the headgear used by men was as commonly a felt hat as a cap. After 1900 the felt hat began to decline in popularity and by the thirties the cap was worn almost exclusively. Women have usually worn scarves by way of headgear.

Before the advent of rubber boots the most usual footwear for men was leather knee-boots; some use was also made of leather ankle-boots and after 1920, shoes. Clogs, never really popular in Finland except in one or two districts, were rather generally used by in-

dustrial workers. They were used in industrial work either to protect the feet from dampness or heat. Clogs were most widely used during war-time crises, when no other material was available. In winter, workers in the paper industry generally wore boots made out of old socks, on to the soles of which had been stitched many layers of felt used in the paper machine and leather straps which the workers were able to buy cheaply from the factory. When rubber came into use, it replaced for the most part the earlier leather boots and clogs. In the late twenties workers began to wear boots with the lower part made of rubber and the leg of leather. Boots made entirely of rubber first came into use after about 1935. Women working in the main hall of a factory wore high laced boots up to the twenties, but after that shoes came into use. Women also wore light slippers or were bare-footed, because the floors of the factories were very warm.

With very few exceptions Finnish industrial workers had to provide their own working clothes. Generally clothes were made at home or by a dressmaker. Ready-made clothes began to appear on the market between 1910 and 1920 but it was only after 1930, when overalls were introduced, that the idea became popular. It was not until much later that women began to buy ready-made clothes for work. Workers began to buy ready-made footwear in the twenties.